

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Dokąd zmierza starzejąca się Europa? : o uwarunkowaniach i konsekwencjach starości demograficznej

Author: Agata Zygmunt

Citation style: Zygmunt Agata. (2014). Dokąd zmierza starzejąca się Europa? : o uwarunkowaniach i konsekwencjach starości demograficznej. W: G. Libor, M. Michalska (red.). "Wielopropblemość - wybrane aspekty ponowoczesności" (S. 9-27). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Dokąd zmierza starzejąca się Europa? O uwarunkowaniach i konsekwencjach starości demograficznej

Abstract: The article constitutes the analysis of the problem of aging of European societies. The author, being inspired with the theory of the first and second demographic transition, thoroughly explains the chances and dangers deriving from a constant growth of the population of old people. Using demographic data, the researcher additionally outlines social and economic changes taking place in the last decades in the Old Continent and resulting from generation differences and changes in the family model. The text includes interesting predictions concerning the condition and median of the age of societies living in the European Union.

Key words: population aging, demographic old age, a theory of demographic transition, the second demographic transition, demographic projections for Europe

Wprowadzenie

Aktualnie obserwowany poziom zaawansowania procesów demograficznych, które polegają na dynamicznym wzroście udziału osób, będących w wieku poprodukcyjnym (tzw. *daddy boom*), w wielu populacjach skłania do stwierdzenia, że starość demograficzna urasta do rangi problemu globalnego. Starzeje się cały świat, a najszybciej – Europa. Dzieje się tak, ponieważ to właśnie na tym kontynencie na zjawisko *daddy boom* nakłada się spadek liczby ludności¹.

---

¹ E. TRAFIAŁEK: *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*. Kielce 2006, s. 63.

Mimo że starzenie się demograficzne nie jest fenomenem nowym, pierwsze wzmianki na ten temat zawarł bowiem w roku 1947 w pracy *Stages in Population Growth*² C.P. Blacker, to temat jego potencjalnych i faktycznych konsekwencji stał się przedmiotem szerokiej debaty publicznej dopiero w ostatnich dekadach. Przyczyn zainteresowania tym procesem upatruje się głównie we wchodzeniu w wiek emerytalny pokolenia powojennego wyżu demograficznego (tzw. *baby boomers*), tj. osób urodzonych w latach 1946–1964.

Problem starzejących się społeczeństw stanowi przede wszystkim poważne wyzwanie dla polityki społecznej, realizowanej zarówno w skali centralnej, jak i na poziomie ponadpaństwowym. Zwraca się uwagę na podwyższone ryzyko marginalizacji osób starszych i wynikającą z tego konieczność poszerzania przedmiotowych zakresów polityk szczegółowych tak, aby mogły objąć specyficzne problemy tych ludzi. Starzenie się demograficzne jest więc postrzegane w kategoriach pewnego zagrożenia, kryzysu czy wręcz katastrofy, co bezpośrednio wiąże się z perspektywą ponoszenia przez społeczeństwo kosztów starości, obejmujących m.in. zabezpieczenie społeczne (w tym: ubezpieczenie społeczne, pomoc społeczną, opiekę, ochronę zdrowia, pomoc rodzinie), politykę rynku pracy, politykę mieszkaniową, politykę edukacyjną i inne³. Jednakże zjawisko to może oznaczać nowe szanse, wyzwania czy możliwości. Wraz ze wzrostem liczby osób w wieku poprodukcyjnym rośnie bowiem liczba konsumentów, aktywnych obywateli, biorących udział w życiu społecznym oraz beneficjentów rozmaitych usług. Jak zauważa Joanna Świętoniowska, „to, w jaki sposób zjawisko starzejącego się społeczeństwa wpłynie na Europę, zależy od tego, jak przygotowuje się ona do tego wyzwania. Ważna jest świadomość problemu oraz przyjęcie aktywnej postawy wobec wspomnianych zagrożeń”⁴.

Celem niniejszego tekstu jest przybliżenie problemu demograficznego starzenia się populacji Europy przez nakreślenie ram teoretycznych zjawiska, jak również dzięki odwołaniu się do wskaźników ilustrujących ten proces na kontynencie europejskim. Określone zostaną ponadto uwarunkowania oraz konsekwencje tego zjawiska.

---

² Por. C.P. BLACKER: *Stages in Population Growth*. “The Eugenic Review” 1947, No. 39 (3), s. 88–101.

³ J. HRYNKIEWICZ: „Los starca zależy od kontekstu społecznego” – Wprowadzenie. W: *O sytuacji ludzi w starszym wieku*. Red. J. HRYNKIEWICZ. Warszawa 2012, s. 15–16.

⁴ J. ŚWIĘTONIOWSKA: *Starzenie się społeczeństwa europejskiego w kontekście kryzysu światowego. Czy UE nadal ma szansę stać się najbardziej konkurencyjną gospodarką światową?* „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie” 2009, nr 3 (11), s. 87.

Demograficzne starzenie się populacji – charakterystyka i przyczyny zjawiska w kontekście teorii pierwszego i drugiego przejścia demograficznego

Proces demograficznego starzenia się społeczeństwa (*population ageing*) polega – najogólniej ujmując – na systematycznym wzroście odsetka osób starych w populacji⁵. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele różnych klasyfikacji, wyznaczających stopień zaawansowania starości demograficznej w populacji. Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjmuje, że przekroczenie progu starości demograficznej następuje, gdy w danej populacji odsetek osób w wieku 65 i więcej lat wynosi co najmniej 7,0%, zaś przekroczenie poziomu 10,0% uznaje za zaawansowaną starość demograficzną⁶. Z kolei Edward Rosset proponuje, aby o starości demograficznej wnioskować na podstawie odsetka osób w wieku 60 i więcej lat w całej populacji. Jego zdaniem, o braku starości, czyli o młodości demograficznej, możemy mówić wówczas, gdy udział ten nie przekracza 8,0%. Wczesna faza przejściowa między stanem młodości i starości demograficznej (przedpole starzenia się) to stan, w którym odsetek osób w wieku 60 i więcej lat mieści się między 8,0 a 10,0%. Późna faza przejściowa między stanem młodości i starości demograficznej (właściwe starzenie się) zakłada udział od 10,0 do 12,0% osób starszych w populacji, natomiast stan starości demograficznej osiąga się po przekroczeniu proporcji dwunastoprocentowej⁷. Inna propozycja, autorstwa Stefana Klonowicza, opiera się na założeniu zastosowania pięciostopniowej skali starości: społeczeństwo młode to takie, w którym odsetek osób w wieku 60 i więcej lat nie przekracza 4,0%. Kiedy udział tych osób w populacji mieści się w przedziale od 4,0 do 6,9%, można mówić o wczesnej fazie przejściowej między młodością i starością demograficzną, zaś o późnej fazie przejściowej między młodością i starością demograficzną wnioskuje się, gdy odsetek ten mieści się w granicach od 7,0 do 9,9%. Autor wyróżnia fazę starości właściwej, gdy odsetek osób starszych wynosi od 10,0 do 12,9% oraz stan zaawansowanej starości demograficznej, kiedy osoby starsze stanowią co najmniej 13,0% ogółu populacji⁸.

Starzenie się populacji wykazuje ścisły związek ze spadkiem liczby urodzeń, zgonów, przyrostu naturalnego, płodności, jak również z natężeniem napływu i odpływu wędrownego⁹. Obniżający się poziom płodności kobiet oraz wydłużające się trwanie życia przekładają się więc bezpośrednio na zwiększanie

⁵ M. OKÓLSKI: *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*. Warszawa 2005, s. 154.

⁶ S. KUREK: *Typologia starzenia się ludności w ujęciu przestrzennym*. Kraków 2008, s. 36.

⁷ E. ROSSET: *Ludzie starzy. Studium demograficzne*. Warszawa 1967; za: S. KLONOWICZ: *Starzenie się ludności*. W: *Encyklopedia seniora*. Red. I. BORSOWA i in. Warszawa 1986, s. 36.

⁸ Ibidem, s. 66.

⁹ S. KUREK: *Typologia starzenia się ludności...*, s. 36.

się odsetka osób starszych w populacji. Także niski przyrost naturalny oraz napływ ludności starszej i odpływ młodych sprawiają, że społeczeństwo się starzeje. Sytuację taką obserwuje się, gdy w populacji następuje zmiana reprodukcji tradycyjnej (rozrzutnej) na nowoczesną (oszczędną), co jest charakterystyczne dla zaawansowanej fazy przejścia demograficznego¹⁰.

Landry'ego klasyczny model przejścia demograficznego, którego powstanie datuje się na rok 1934, zakłada trzy główne etapy przemian ludnościowych: pierwotny (*primitif*), pośredni (*intermédiaire*) i nowoczesny (*contemporain*). Etap pierwotny charakteryzuje się nieograniczoną czynnikami ekonomicznymi płodnością, zależną od warunków przyrodniczych umieralnością oraz liczbą zgonów zbliżoną do poziomu urodzeń. Na etapie pośrednim umieralność trwale spada, rozrodczość zaś jest względnie stabilna i wysoka, natomiast na etapie nowoczesnym zmiany umieralności są niewielkie, dzietność zaś permanentnie spada, aż do poziomu malejącej umieralności¹¹.

W kolejnych latach usiłowano wyszczególnić więcej etapów przemian ludnościowych¹², niemniej najpopularniejsze obecnie są: model trójfazowego oraz czterofazowego przejścia demograficznego¹³. Zgodnie z założeniami obydwu, przejście stanowi element (fazę) zamkniętego cyklu demograficznego i polega na przemianie jednego typu równowagi w drugi. Pierwszą fazę cyklu stanowi równowaga, która jest charakterystyczna dla społeczeństw tradycyjnych i charakteryzuje się wysokimi wartościami współczynnika urodzeń i zgonów. Reprodukacja ludności jest w tym okresie niestabilna, a równowagę zapewniają okresowe katastrofy umieralności. Struktura ludności zbliżona jest do modelu progresywnego, obrazującego młodość demograficzną. Faza druga (w modelu trójfazowym) lub druga i trzecia (w modelu czterofazowym) to przejście demograficzne, które charakteryzuje się systematycznym

¹⁰ M. OKÓLSKI: *Demografia...*, s. 154.

¹¹ Klasyczny model przejścia demograficznego omawia m.in. Marek Okólski w cytowanym wcześniej opracowaniu, jak również Janusz Balicki, Ewa Frątczak i Charles B. Nam (por. J. BALICKI, E. FRĄTCZAK, C.B. NAM: *Przemiany ludnościowe. Fakty – interpretacje – opinie*. Warszawa 2007, s. 51).

¹² W 1947 roku Notestein próbował wyodrębnić więcej faz przejścia demograficznego, ujmując je w kontekście przemian modernizacyjnych. W rezultacie określił trzy istniejące fazy przemian ludnościowych jako: potencjał wysokiego wzrostu, przejście oraz początek spadku (por. J. BALICKI, E. FRĄTCZAK, C.B. NAM: *Przemiany ludnościowe...*, s. 51). Również koncepcję Blackera z 1947 roku, dotyczącą faz wzrostu populacji, można uznać za nawiązującą do koncepcji przejścia demograficznego. Autor wymienił pięć faz wzrostu: stacjonarną wysoką (*high stationary*), ekspansywną wczesną (*early expanding*), ekspansywną późną (*late expanding*), stacjonarną niską (*low stationary*), malejącą (*diminishing*). Por. C.P. BLACKER: *Stages in Population Growth...*, s. 88.

¹³ Wśród demografów opinie na temat trafności koncepcji trój- i czterofazowej są podzielone. Na przykład Jerzy Z. Holzer, a za nim Janusz Balicki, Ewa Frątczak i Charles B. Nam proponują przyjęcie modelu czterofazowego, zaś Marek Okólski pozostaje przy teorii trójfazowej. W rzeczywistości podejścia te różnią się ujęciem zasadniczej fazy cyklu, jaką jest przejście demograficzne: w koncepcji czterofazowej przejście demograficzne obejmuje fazę drugą i trzecią, zaś w koncepcji trójfazowej opisane jest ono jako jedna faza, podzielona na dwie subfazy.

spadkiem umieralności i podążającym za nim z pewnym opóźnieniem spadkiem rozrodczości. W pierwszym okresie przejścia demograficznego następuje eksplozja demograficzna, wynikająca z gwałtownego spadku liczby zgonów oraz wolniejszego tempa spadku płodności, co wpływa na wysoki poziom przyrostu naturalnego. W drugiej części przejścia demograficznego obserwujemy implozję demograficzną, polegającą na spowolnieniu tempa spadku współczynnika zgonów (właściwie na jego stabilizacji) oraz zdecydowanym zmniejszeniu liczby urodzeń – aż do osiągnięcia stanu równowagi finalnej, który stanowi ostatni etap cyklu przejścia demograficznego. Równowaga ta jest wywołana niskimi współczynnikami urodzeń i zgonów, liczba ludności nie ulega więc większym zmianom¹⁴.

Jak pokazują doświadczenia państw wysoko rozwiniętych, po fazie równowagi finalnej, zakładającej stabilizowanie się procesów reprodukcyjnych, na ogół przychodzi regres, polegający na spadku współczynnika urodzeń poniżej poziomu zastępowalności pokoleń¹⁵, przy jednoczesnym niskim poziomie umieralności. Podkreśla to m.in. Jerzy Z. Holzer, który zauważa, że mniej więcej od drugiej połowy lat 60. XX wieku w wielu krajach wysoko rozwiniętych nie nastąpił proces stabilizacji reprodukcji ludności – dzietność maleje nadal, towarzyszy jej dalszy powolny spadek umieralności, nie gwarantując prostej zastępowalności pokoleń¹⁶. Prawidłowości te zaobserwowali Dirk J. van de Kaa oraz Ron J. Lesthaeghe, którzy – w celu opisanego zmian zachodzących w obszarze rozrodczości i małżeńskości, wpływających na nieciągłość reprodukcji ludności – stworzyli model, nazwany przez nich drugim przejściem demograficznym¹⁷.

¹⁴ Por. J.Z. HOLZER: *Demografia*. Warszawa 2003, s. 21–23.

¹⁵ Zastępowalność pokoleń jest mierzona za pomocą współczynnika dzietności, inaczej: płodności (TFR – *Total Fertility Rate*). Przyjmuje się, że zastępowalność pokoleń mamy miejsce, kiedy na jedną kobietę będącą w wieku rozrodczym (15–49 lat) przypada co najmniej 2,1–2,15 urodzeń żywych.

¹⁶ J.Z. HOLZER: *Demografia...*, s. 24.

¹⁷ Obaj demografowie, van de Kaa oraz Lesthaeghe, podkreślają, że idea drugiego przejścia demograficznego została zainspirowana treścią dwóch ważnych dzieł francuskiego historyka, Philippe'a Ariès: *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (*Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, 1960) oraz *Two Successive Motivations for the Declining Birth Rate in the West* (*Dwie sukcesywne motywacje spadku współczynnika urodzeń na Zachodzie*, 1980). Ariès zwraca uwagę na zmiany dotyczące podejścia do kwestii posiadania dzieci, jakie zaszły na przestrzeni lat. Określa je jako odejście od „ery królewskiego dziecka”. Píše, „Dostrzegłem głębokie, ukryte, ale ściśle relacje występujące pomiędzy długookresowymi wzorcami rozrodczości i postawami względem dzieci. Spadek współczynnika urodzeń, który rozpoczął się w końcu XVIII wieku i trwał aż do lat 30. XX wieku, był uwarunkowany niezwykle: uczuciowymi i finansowymi inwestycjami w dzieci. Uważam, że obecny spadek współczynnika urodzeń jest spowodowany dokładnie odwrotnymi postawami. Skończyły się czasy królewskiego dziecka. Pokolenie poniżej czterdziestego roku życia wprowadza nas w nową epokę – taką, w której dziecko, delikatnie mówiąc, zajmuje mniej znaczące miejsce” [tłum. A.Z.]. P. ARIÈS: *Two successive motivations for the declining birth rate in the West*. „Population and Development Review” 1980, No. 6 (4); za D.J. VAN DE KAA: *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo*,

Koncepcja zaproponowana przez tych demografów opiera się na przemianach demograficznych zachodzących od lat 60. XX wieku w wysoko rozwiniętych krajach Europy Zachodniej, a od początku lat 90. XX wieku – w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Drugie przejście demograficzne jest wynikiem postępujących od połowy lat 60. przemian politycznych i światopoglądowych, które przejawiają się wzrostem znaczenia egalitaryzmu społecznego, autonomii jednostki i odrzucaniem wartości tradycyjnych na rzecz liberalnych oraz poprawą warunków życia ludności, następujących wskutek rozwoju sektora usług, nowoczesnych technologii i medycyny¹⁸. Obserwując wspomniane przemiany, van de Kaa dochodzi do wniosku, że przyczyniły się one do nasilenia aspiracji indywidualistycznych potencjalnych rodziców – zarówno kobiet, jak i mężczyzn – którzy zaczęli dążyć do samorealizacji dzięki zdobywaniu odpowiedniego wykształcenia, dochodów i ogólnego zadowolenia z życia. W konsekwencji, związki między kobietami i mężczyznami kształtują się obecnie na podstawie innych niż do tej pory relacji. Oczekuje się, że będą one oparte na miłości, wzajemnej atrakcyjności, co jest ściśle związane z eksponowaniem znaczenia osobistej wartości, godności i wolności każdej jednostki. Małżeństwo zatem, rozumiane jako instytucja, która zapewnia bezpieczeństwo ekonomiczne oraz jest ukierunkowana na reprodukcję i wychowanie dzieci, zmienia swój charakter¹⁹.

Van de Kaa formułuje następujące właściwości drugiego przejścia demograficznego, odnoszące się do przemian w zakresie małżeństwa i rozrodczości:

- znaczący spadek płodności, częściowo spowodowany opóźnieniem wieku urodzenia pierwszego dziecka, czego rezultatem jest osiągnięcie maksymalnej płodności znacznie poniżej zastępowalności pokoleń w kohortach kobiet będących w wieku rozrodczym;
- zmniejszanie współczynnika małżeństwa oraz opóźnianie wieku zawierania pierwszych małżeństw;
- zwiększenie liczby rozwodów (tam, gdzie to możliwe) i rozpadu związków;
- wzrost roli związków kohabitacyjnych (konsensualnych) oraz związków typu LAT – *Living Apart Together*, nawet w krajach, w których dotąd nie było takich tradycji;
- wzrost udziału dzieci rodzących się poza związkiem małżeńskim w ogólnej liczbie urodzeń żywych;
- rozpowszechnianie się antykoncepcji – zastępowanie metod tradycyjnych nowoczesnymi, umożliwiającymi powoływanie do życia potomstwa w liczbie i czasie odpowiadającym rodzicom²⁰.

Japan, 29 January 2002. http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf, s. 4–5 (dostęp: 29.06.2013).

¹⁸ A. MATYSIAK, A. BARANOWSKA: *Od złotego wieku małżeństwa... do switu kohabitacji*. „Gazeta SGH” 2003, nr 176. <http://akson.sgh.waw.pl/~thorrel/gazeta/arttykul.php?id=240> (dostęp: 29.06.2013).

¹⁹ D.J. VAN DE KAA: *The Idea of a Second Demographic Transition...*, s. 7.

²⁰ *Ibidem*, s. 10.

Procesy, o których mowa, van de Kaa charakteryzuje najogólniej jako przejście:

- od ery królewskiego dziecka z rodzicami do ery pary królewskiej z dzieckiem;
- od złotego wieku małżeństwa do świtu kohabitacji;
- od zapobiegawczej antykoncepcji do świadomej prokreacji;
- od jednorodnej do wielorakich form rodziny i gospodarstwa domowego;
- od granicy trwania życia wyznaczonej warunkami społeczno-ekonomicznymi do granicy umieralności biologicznej;
- od wysyłania do przyjmowania imigrantów²¹.

Warto zwrócić uwagę, że koncepcja ta opiera się na założeniu, że charakterystyczną cechą społeczeństw, które znajdują się na etapie drugiego przejścia demograficznego, jest nie tylko spadek liczby urodzeń, lecz także wydłużanie życia. Wpływ na starzenie się społeczeństw – co warto ponownie podkreślić – mają obydwa elementy ruchu naturalnego ludności: rozrodczość i umieralność. Innymi słowy, populacje starzeją się „od dołu” wskutek zmniejszania się udziału osób młodych, jak również „od góry”, co jest związane z wydłużaniem trwania życia ludności²². Van de Kaa uważa, że wpływ na obniżanie umieralności ma zdrowa dieta i ruch fizyczny, nie pomija jednak przy tym również czynników, mogących przyczynić się do skrócenia długości trwania życia – zalicza do nich m.in. stres, który wpływa niekorzystnie na stan zdrowia poszczególnych osób²³.

Uzupełniając tezę van de Kaa, warto usystematyzować czynniki, które wpływają na starzenie się populacji „od góry”, czyli te warunkujące długowieczność. Do najważniejszych zaliczyć należy uwarunkowania związane z korzystnymi zmianami w zachowaniach zdrowotnych, jakie zachodzą w społeczeństwie. Poczucie odpowiedzialności za swoje zdrowie sprzyja dbałości o nie, co przejawia się m.in. zmniejszeniem skłonności do palenia tytoniu, spożywania alkoholu czy przestrzeganiem odpowiednio zbilansowanej diety. Także podniesienie poziomu świadomości w odniesieniu do skuteczności działań profilaktycznych w zakresie ochrony zdrowia umożliwia wczesne rozpoznawanie chorób i pozytywnie warunkuje możliwości ich skutecznego leczenia. Drugi istotny czynnik, mający bezpośrednie przełożenie na wydłużanie życia, jest związany z postępem medycyny i farmakologii. Wykorzystanie nowych technologii medycznych, leków nowej generacji, jak również rozwój diagnostyki i leczenia wielu schorzeń, przyczyniają się istotnie do poprawy zdrowia populacji²⁴. Trzecim uwarunkowaniem długości życia jest rozwój form opieki nad osobami chorymi i starszymi, dzięki czemu poprawia się jakość społecznego funkcjonowania osób niesamodzielnych, co bezpośrednio przekłada się na ich dłuższe życie.

²¹ A. MATYSIAK, A. BARANOWSKA: *Od złotego wieku małżeństwa...*

²² *Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans*. Luksemburg 2011, s. 64.

²³ J.Z. HOLZER: *Demografia...*, s. 25.

²⁴ J. BALICKI, E. FRĄTCZAK, C.B. NAM: *Przemiany ludnościowe...*, s. 281–282.

Nie można też nie nawiązać do ostatniego z wymienionych przez van de Kaa procesów, polegającego na przyjmowaniu imigrantów. Zdaniem tego badacza, jak również wielu innych demografów, szansą na odbudowanie populacji, której stan stale się zmniejsza na skutek nieciągłości procesów pokoleniowej reprodukcji, ma być otwarcie granic i stworzenie imigrantom odpowiednich warunków życia i pracy. Zgodnie z opinią Rona J. Lesthaeghe dla ograniczenia spadku wielkości współczesnych populacji konieczne jest właśnie uzupełnianie jej stanu przez imigrantów. Autor ten podkreśla jednak, że tego typu ruchy migracyjne (*replacement migration*) nie są w stanie zatrzymać starzenia się populacji – mogą jedynie ustabilizować jej rozmiar²⁵.

Starzenie się społeczeństw Unii Europejskiej w świetle statystyk

Jak zostało zaznaczone wcześniej, w krajach Europy Zachodniej spadek dzietności poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń oraz wydłużanie trwania życia – charakterystyczne dla drugiego przejścia demograficznego – zaczęto obserwować w latach 60. XX wieku. Podobne przemiany zaczęły się dokonywać w społeczeństwach państw Europy Środkowo-Wschodniej mniej więcej trzydzieści lat później. Proces demograficznego starzenia się dotyczy zatem całego kontynentu, jednak jego specyfika i stadium zaawansowania są różne w poszczególnych regionach Europy. Także interakcja rozmaitych zjawisk demograficznych, takich jak współczynnik dzietności czy stopa migracji, z innymi czynnikami, które wiążą się m.in. ze stylem życia, jakością i dostępnością usług opieki zdrowotnej, generuje różnice w strukturach społeczeństw poszczególnych państw²⁶.

Do najbardziej miarodajnych wskaźników, pozwalających scharakteryzować strukturę populacji oraz oszacować poziom zaawansowania procesów związanych ze starzeniem się ludności, zaliczyć można przede wszystkim: medianę wieku, współczynnik starości demograficznej oraz współczynniki obciążeń demograficznych.

Mediana wieku to miara określająca liczbę lat, której nie osiągnęła połowa roczników danej populacji, a która została przekroczona przez drugą połowę. Innymi słowy mediana dzieli strukturę wiekową populacji na dwie równe części. Im niższa jest mediana wieku, tym młodsza jest populacja.

W latach 1960–1980 mediana wieku w państwach członkowskich Unii Europejskiej praktycznie się nie zmieniała i dopiero po roku 1980 ludność z terenów należących do niej zaczęła się starzeć w stosunkowo szybkim tempie. Jak pokazują

²⁵ R.J. LESTHAEGHE: *Second Demographic Transition*. http://dmo.econ.msu.ru/teaching/L2/TrDemo/final_textSDTBasilBlackwellEncyclop.pdf, s. 1 (dostęp: 29.06.2013).

²⁶ *Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012*. Luksemburg 2011, s. 17.

dane zawarte w tabeli 1, mediana wieku populacji Unii Europejskiej (UE-27) 1 stycznia 2010 roku wynosiła 40,9 lat. Oznacza to, że połowa osób zamieszkujących kraje UE-27 ma 40,9 lub więcej lat. Znamienne jest przy tym znaczące zróżnicowanie wartości tego wskaźnika w poszczególnych państwach. Najwyższa mediana wieku występuje w Niemczech (44,2 lat), najniższa zaś – w Irlandii (34,3 lat). Wysokie wartości mediana wieku osiąga również we Włoszech (43,1 lat) oraz w Finlandii (42 lata). Wartość tego wskaźnika przekracza przeciętny poziom także w Grecji i Austrii (w obu przypadkach mediana osiąga wartość 41,7 lat) oraz w Bułgarii i Słowenii (41,4 lat). Z kolei do najmłodszych – poza mieszkańcami Irlandii – zaliczyć można również populacje: Słowacji (36,9 lat) oraz Polski (37,7 lat).

Tabela 1. Mediana wieku ludności państw UE-27 w latach 1990 i 2010²⁷

Kraj	Mediana wieku		Kraj	Mediana wieku	
	1990 rok	2010 rok		1990 rok	2010 rok
UE-27	–	40,9	Litwa	32,4	39,2
Belgia	36,2	40,9	Luksemburg	36,3	38,9
Bułgaria	36,5	41,4	Węgry	36,1	39,8
Czechy	35,1	39,4	Malta	.	39,2
Dania	37,0	40,5	Holandia	34,4	40,6
Niemcy	37,6	44,2	Austria	35,6	41,7
Estonia	34,2	39,5	Polska	32,2	37,7
Irlandia	29,1	34,3	Portugalia	33,9	40,7
Grecja	36,0	41,7	Rumunia	32,6	38,3
Hiszpania	33,4	39,9	Słowenia	34,0	41,4
Francja	34,7	39,8	Słowacja	31,2	36,9
Włochy	36,9	43,1	Finlandia	36,3	42,0
Cypr	32,0	36,2	Szwecja	38,4	40,7
Łotwa	34,6	40,0	Wielka Brytania	35,8	39,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012*. Luksemburg 2011, s. 18.

Podejmując próbę wskazania przyczyn takiego rozkładu wartości mediany wieku, należy ponownie zauważyć, że o tym, z jakim stadium starości demograficznej mamy do czynienia w przypadku poszczególnych państw, decyduje splot różnych czynników. Z całą pewnością jednak można stwierdzić występowanie zależności pomiędzy medianą wieku a dzietnością kobiet. Irlandia to państwo UE-27 o najwyższym współczynniku dzietności, wynoszącym 2,07, który jest bliski poziomowi prostej zastępowalności pokoleń. Z kolei dzietność kobiet w Niemczech wynosi 1,36 i jest to jeden z najniższych wskaźników wśród państw UE-27 (mniejsze wartości tego wskaźnika osiągnęły jedynie na Łotwie – 1,31, na Węgrzech – 1,32 i w Portugalii –

²⁷ Dane z 1 stycznia wskazanych lat.

1,32)²⁸. Także wydłużanie przeciętnego dalszego trwania życia, które w poszczególnych państwach przybiera różne tempo, decyduje o wzroście mediany wieku.

Współczynnik obciążenia demograficznego wyraża stosunek osób nieaktywnych lub biernych zawodowo, czyli będących w wieku nieprodukcyjnym (przed i/lub poprodukcyjnym)²⁹ do liczby osób będących w wieku produkcyjnym. Przyjmuje się, że miara ta stanowi dobry wskaźnik potencjalnego wsparcia potrzebnego ludziom młodym (do 19 roku życia) i/lub starym (w wieku 65 i więcej lat) ze strony osób będących w wieku produkcyjnym. Interpretacja współczynników obciążeń zakłada, że im mniejszy udział osób w wieku nieprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności, tym mniejsze jest obciążenie osób będących w wieku produkcyjnym. Warto jednak zauważyć, że z perspektywy procesu starzenia się społeczeństw najistotniejsze będzie zwrócenie uwagi na wielkość subpopulacji osób w wieku poprodukcyjnym.

Jak pokazują dane zawarte w tabeli 2, współczynnik obciążeń w odniesieniu do osób w wieku 65 i więcej lat w całej UE-27 wyniósł 28,4%. Oznacza to, że na jedną osobę w wieku poprodukcyjnym przypada przeciętnie 3,5 osoby, będącej w wieku produkcyjnym. Podobnie jak w przypadku mediany wieku, tak i tu dostrzec można istotne różnice w wielkości wskaźników w poszczególnych państwach. Ponownie na dwóch biegunach znajdują się Irlandia i Niemcy. W Irlandii współczynnik obciążeń jest najniższy i wynosi 18,5%, w Niemczech zaś jego wartość stanowi 34,1%. Wśród państw o najniższym współczynniku obciążeń można ponadto wymienić Słowację (18,7%), Cypr (20,7%) oraz Polskę (20,9%). Z kolei wskaźniki najwyższe notuje się – poza Niemcami – we Włoszech (33,3%), w Szwecji (31,0%) oraz w Grecji (30,7%). Na podstawie analizy wartości tego współczynnika można wnioskować o wydłużaniu trwania życia i jednocześnie o relatywnie małej dzietności w państwach, w których jest on najwyższy. W najbardziej zaawansowanym stadium starzenia się znajdują się więc państwa, w których obciążenie demograficzne jest największe.

Współczynnik całkowitego obciążenia demograficznego, obliczanego jako stosunek liczby osób będących w wieku przed- i poprodukcyjnym do ogólnej liczby ludności, wyniósł w 2010 roku dla wszystkich państw UE-27 63,2%, co należy interpretować jako sytuację, w której na 3 osoby w wieku produkcyjnym przypadają mniej więcej 2 zależne od niej. Różnice wielkości tych wskaźników pomiędzy Szwecją, w której całkowity współczynnik obciążeń jest najwyższy (71,1%), i Słowacją (52,4%), są znaczne – wynoszą bowiem prawie 19 punktów procentowych. W obydwu tych państwach obciążenie to jednak w przeważającej mierze powoduje

²⁸ *Demography report...*, s. 28.

²⁹ Przyjmuje się na ogół, że ludność w wieku przedprodukcyjnym to osoby w wieku 0–14 lat, zaś wiek poprodukcyjny w Polsce szacowany jest na 60 i więcej lat w przypadku kobiet oraz 65 i więcej lat dla mężczyzn. W statystykach Eurostatu przyjęto jednak, że ludność w wieku produkcyjnym obejmuje osoby do 19 roku życia ze względu na fakt, że w większości państw członkowskich osoby w wieku 15–19 lat wciąż pobierają naukę i nie podejmują pracy zawodowej. Zdecydowano także o przyjęciu wieku 65 lat jako uniwersalnej, wspólnej wszystkim państwom członkowskim UE-27 granicy wieku poprodukcyjnego.

większy odsetek osób w wieku przed- niż poprodukcyjnym, podczas gdy są państwa, w których odsetek osób w wieku poprodukcyjnym przekracza udział osób w wieku przedprodukcyjnym. Z taką sytuacją mamy do czynienia m.in. w Niemczech i we Włoszech, gdzie ogólne współczynniki obciążenia nie odstają znacząco od przeciętnej dla UE-27, jednak niekorzystne są proporcje udziału osób młodych w ogólnej liczbie ludności (w Niemczech – 31,0%, we Włoszech – 32,3%).

Tabela 2. Współczynniki obciążenia demograficznego ludności państw Unii Europejskiej (UE-27) w 2010 r.

Kraj	Ludność w wieku (%)		
	0–19 lat	65 i więcej lat	Ogółem
UE-27	34,8	28,4	63,2
Belgia	38,2	28,6	66,8
Bułgaria	30,1	27,7	57,7
Czechy	31,0	23,5	54,6
Dania	41,2	27,5	68,8
Niemcy	31,0	34,1	65,1
Estonia	34,4	27,7	62,1
Irlandia	44,9	18,5	63,4
Grecja	31,5	30,7	62,3
Hiszpania	31,3	26,6	57,9
Francja	41,5	28,6	70,2
Włochy	31,2	33,3	64,5
Cypr	38,1	20,7	58,8
Łotwa	32,2	27,8	60,0
Litwa	36,0	26,0	62,0
Luksemburg	38,0	22,4	60,4
Węgry	33,2	26,5	59,7
Malta	35,4	23,5	58,9
Holandia	38,9	25,1	64,0
Austria	33,9	28,6	62,5
Polska	33,7	20,9	54,6
Portugalia	33,3	29,0	62,3
Rumunia	32,9	23,3	56,2
Słowenia	29,9	25,7	55,6
Słowacja	33,7	18,7	52,4
Finlandia	38,0	28,3	66,3
Szwecja	40,1	31,0	71,1
Wielka Brytania	.	.	.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans*. Luksemburg 2011, s. 63.

Zgodnie z przywołaną we wcześniejszym fragmencie pracy typologią ONZ o starości demograficznej można mówić wówczas, gdy odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w całkowitej liczbie ludności przekroczy 7,0%. Z kolei zaawansowaną starość demograficzną identyfikuje się wtedy, gdy wskaźnik ten osiąga wartość 10,0%. Biorąc pod uwagę te ustalenia, należy stwierdzić, że już w roku 1990 populacja UE-27 znajdowała się na etapie zaawansowanej starości – odsetek osób starych wyniósł wówczas niespełna 13,0%, zaś w roku 2010 jego wartość wzrosła do poziomu 17,4%. Na podstawie danych zawartych w tabeli 3 można dodatko-

Tabela 3. Odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w całkowitej liczbie ludności państw UE-27

Kraj	Liczba osób (%) w latach*				Kraj	Liczba osób (%) w latach*			
	1990	2010	2030	2060		1990	2010	2030	2060
UE-27	12,9	17,4	22,6	29,3	Litwa	10,8	16,1	22,1	31,2
Belgia	14,8	17,2	22,3	25,5	Luksemburg	13,4	14,0	19,3	26,4
Bułgaria	13,0	17,5	24,2	32,7	Węgry	13,2	16,6	21,8	32,1
Czechy	12,5	15,2	22,0	30,7	Malta	10,4	14,8	24,2	31,0
Dania	15,6	16,3	22,5	25,5	Holandia	12,8	15,3	24,1	27,2
Niemcy	14,9	20,7	28,1	32,8	Austria	14,9	17,6	24,1	29,1
Estonia	11,6	17,1	22,3	30,5	Polska	10,0	13,5	22,5	34,5
Irlandia	11,4	11,3	17,5	11,0	Portugalia	13,2	17,9	24,0	32,0
Grecja	13,7	18,9	23,7	31,3	Rumunia	10,3	14,9	20,2	34,8
Hiszpania	13,4	16,8	22,8	31,5	Słowenia	10,6	16,5	24,2	31,6
Francja	13,9	16,6	23,2	26,6	Słowacja	10,3	12,3	20,5	33,5
Włochy	14,7	20,2	25,5	31,7	Finlandia	13,3	17,0	26,0	27,0
Cypr	10,8	13,1	19,6	27,4	Szwecja	17,8	18,1	22,3	26,3
Łotwa	11,8	17,4	23,1	35,7	Wielka Brytania	15,7	16,4	21,2	24,5

*Dane z lat 1990–2010 są szacunkowe, wskazane na dzień 1 stycznia; natomiast z lat 2030–2060 stanowią prognozy.

Źródło: Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_projections (dostęp: 18.06.2013).

wo stwierdzić, że w roku 1990 wskaźnik co najmniej dziesięcioprocentowy osiągnęły wszystkie państwa – najniższy był on w Polsce (10,0%), na Słowacji (10,3%), w Słowenii (10,6%) oraz na Litwie (10,8%). Z kolei najstarsze były populacje: Szwecji (17,8% osób starszych w ogólnej liczbie ludności), Wielkiej Brytanii (15,7%), Niemiec i Austrii (po 14,9%) oraz Belgii (14,8%) i Włoch (14,7%). W roku 2010 współczynnik starości demograficznej obliczony dla całej populacji UE wyniósł 17,4%, co oznacza wzrost o 4,5 punktu procentowego w porównaniu z rokiem 1990. Znamienne jest jednak to, że odnotowane w tym okresie tempo starzenia się populacji poszczególnych państw było różne. W przypadku jednego kraju –

Irlandii obserwuje się zatrzymanie procesu starzenia się populacji – współczynnik starości w okresie dwudziestu lat praktycznie się nie zmienił. Niskie tempo postępowania procesu starzenia się można zaobserwować w Szwecji (wzrost współczynnika starości demograficznej o 0,3%), Luksemburgu (wzrost o 0,6%) oraz w Wielkiej Brytanii i Danii (wzrost o 0,7%). Z kolei najwyższy wzrost współczynnika starości demograficznej odnotowano w Słowenii (wzrost o 5,9%), Niemczech (wzrost o 5,8%), na Łotwie (wzrost o 5,6 punktu procentowego), w Estonii i we Włoszech (wzrost o 5,5%), na Litwie (wzrost o 5,3%) i w Grecji (wzrost o 5,1%).

Na podstawie omówionych do tej pory danych można stwierdzić, że różnice w dynamice procesów starzenia się społeczeństw Europy są spowodowane przede wszystkim opóźnieniem rozpoczęcia drugiego przejścia demograficznego krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Przemiany w zakresie rozrodczości i małżeńskości właściwe temu przejściu rozpoczęły się w wielu państwach Europy Zachodniej około dwie dekady wcześniej, stąd też różne państwa znajdują się w różnym stadium zaawansowania procesów demograficznych.

O ile starość od dawna określa się jako „trzeci wiek”, o tyle systematyczne wydłużanie się trwania życia skłoniło gerontologów do wyodrębnienia nowej kategorii wiekowej, którą nazywa się „czwartym wiekiem”. „Czwarty wiek” odnosi się do „pradziadków”, czyli osób, które są w wieku 80 i więcej lat. Osób takich w starzejących się społeczeństwach jest coraz więcej, dlatego ich udział w całkowitej liczbie ludności stanowi dobry wskaźnik, pozwalający na diagnozę stopnia zaawansowania procesu starzenia się populacji.

Jak pokazują dane zamieszczone w tabeli 4, udział „pradziadków” w ogólnej liczbie ludności stale rośnie. W roku 2010 odnotowano jego wzrost w porównaniu z rokiem 1990 o 1,3% (do poziomu 4,1%). Największy odsetek osób będących w „czwartym wieku” występuje we Włoszech (5,8%), Szwecji (5,3%), Francji (5,2%) oraz Niemczech (5,1%). Najmniej osób w wieku 80 i więcej lat jest na Słowacji (2,7%), w Irlandii (2,8%) – w przypadku tego kraju na wysokość tego wskaźnika wydatnie wpływa znaczący udział osób w wieku przedprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności. Na kolejnych miejscach plasuje się Cypr (2,9%), Rumunia (3,1%) oraz Polska i Malta (po 3,3%). Warto przy tym zauważyć, że największy wzrost odsetka „pradziadków” w populacji w czasie ostatnich dwudziestu lat odnotowano w Hiszpanii (wzrost o 2,1%), Portugalii (wzrost o 2,0%), Finlandii (wzrost o 1,8%) oraz na Słowacji i w Słowenii (wzrost o 1,7%).

Wzrost odsetka osób w „czwartym wieku” w całkowitej liczbie ludności należy wiązać z wydłużaniem trwania życia, które spowodowane jest – o czym była mowa wcześniej – przede wszystkim dbaniem o zdrowie, coraz lepszym dostępem do usług medycznych oraz wciąż udoskonalaną opieką instytucjonalną, jaką obejmowani są ludzie starsi. Ponadto wskaźnik ten – co istotne – zmniejsza się w sytuacji, kiedy rośnie w populacji odsetek osób, będących w wieku przedprodukcyjnym.

Tabela 4. Odsetek osób w wieku 80 i więcej lat w całkowitej liczbie ludności państw UE-27

Kraj	Liczba osób (%) w latach*				Kraj	Liczba osób (%) w latach*			
	1990	2010	2030	2060		1990	2010	2030	2060
UE-27	2,8	4,1	6,5	11,5	Litwa	2,7	3,6	5,5	10,8
Belgia	3,5	4,9	6,4	9,9	Luksemburg	3,1	3,6	5,0	10,2
Bułgaria	2,1	3,8	6,5	12,8	Węgry	2,5	3,9	6,2	12,5
Czechy	2,4	3,6	6,4	12,2	Malta	1,9	3,3	7,3	11,2
Dania	3,7	4,1	6,9	10,1	Holandia	2,9	3,9	7,0	11,1
Niemcy	3,7	5,1	8,1	13,5	Austria	3,5	4,8	7,0	11,6
Estonia	2,5	4,1	6,3	11,1	Polska	2,0	3,3	5,5	12,3
Irlandia	2,1	2,8	4,6	9,0	Portugalia	2,5	4,5	7,0	13,5
Grecja	3,0	4,6	6,9	13,3	Rumunia	1,7	3,1	5,0	13,1
Hiszpania	2,8	4,9	6,8	14,2	Słowenia	2,2	3,9	6,3	12,7
Francja	3,7	5,2	7,3	11,0	Słowacja	2,0	2,7	4,6	12,1
Włochy	3,1	5,8	8,2	14,1	Finlandia	2,8	4,6	8,0	10,3
Cypr	2,3	2,9	5,3	9,2	Szwecja	4,2	5,3	7,5	9,9
Łotwa	2,8	3,9	6,2	12,6	Wielka Brytania	3,6	4,6	6,6	9,3

*Dane z lat 1990–2010 są szacunkowe, wskazane na dzień 1 stycznia; natomiast z lat 2030–2060 stanowią prognozę.

Źródło: Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_projections (dostęp: 18.06.2013).

Przyszłość starzejącej się Europy – prognozy demograficzne do roku 2060

Mówiąc o przyszłości starzejącej się populacji Europy, należy spojrzeć na prognozy demograficzne. Zgodnie z projekcjami opracowanymi przez Eurostat, stan populacji UE-27 będzie się zwiększał aż do roku 2060, jednak – co istotne – proces starzenia się ludności będzie postępował. Szacuje się, że mediana wieku wzrośnie do poziomu 47,9 lat – oznacza to wzrost o 7 lat w porównaniu z rokiem 2010. Także udział osób starszych w całkowitej liczbie ludności wzrośnie z 17,4% do 29,3% (zob. tabela 3). Prognozuję się ponadto znaczący wzrost odsetka osób w „czwartym wieku” w ogólnej liczbie ludności – z 4,1% w roku 2010 do 11,5% w roku 2060. Istotne jest przy tym założenie, że wzrost ten będzie następował szybciej niż w przypadku pozostałych subpopulacji. Zakłada się też podwojenie współczynnika obciążeń demograficznych z poziomu 28,4% w 2010 roku do 58,5% w 2060 roku oraz wzrost całkowitego współczynnika obciążeń z 63,2% na początku

okresu prognozowania do 95,5% na końcu okresu prognozowania. Oznacza to, że mniej więcej jedna osoba w wieku produkcyjnym będzie przypadła na jedną osobę w wieku nieprodukcyjnym³⁰.

Prognozy Eurostatu zakładają ponadto zróżnicowane tempo procesów starzenia się wśród państw UE-27. Najogólniej rzecz ujmując, wyodrębnia się trzy wzorce starzenia się populacji w ciągu kolejnych dekad: model powolnego starzenia się populacji, model umiarkowanego starzenia się populacji oraz model szybkiego starzenia się populacji. Prognostycy zakładają przy tym, że każde z państw będzie doświadczało starzenia się w indywidualny sposób, tj. w praktyce będziemy mieli do czynienia z różnymi odmianami wspomnianych modeli³¹.

Większość państw członkowskich UE doświadczy powolnych zmian w zakresie starzenia się populacji, przechodząc od populacji umiarkowanie starej do starszej. Jako przykład podaje się Szwecję, która w roku 2010 była na czwartym miejscu wśród krajów UE-27, biorąc pod uwagę współczynnik starości demograficznej (18,1%). Szacuje się, że do roku 2060, ze względu na powolne tempo starzenia się populacji, odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w Szwecji wyniesie 26,5%, tj. znacznie poniżej średniej UE, która szacowana jest na 30,0%. W ten sposób Szwecja zajmie ósme miejsce od końca, biorąc pod uwagę wskaźnik starości demograficznej. Podobny, aczkolwiek szybszy rozwój prognozowany jest dla takich krajów, jak: Belgia, Dania, Francja, Cypr, Luksemburg, Portugalia, Finlandia i Wielka Brytania. Do grupy tej zalicza się także Holandia, w której przypadku jednak daje się dostrzec pewną atypowość wzorca powolnego starzenia się. Odsetek osób w wieku poprodukcyjnym w populacji tego kraju był w roku 2010 niski (wyniósł 15,3%). Przypuszcza się, że będzie on rósł szybko do roku 2040 i ustabilizuje się na poziomie zbliżonym do pozostałych państw zaliczonych do tej grupy (27,3%).

Druga grupa państw obejmuje te populacje, które w roku 2010 już były relatywnie stare. Zakłada się, że procesy starzenia się będą w nich zachodziły w tempie umiarkowanym. Przykładem takiego państwa są Niemcy, gdzie odsetek osób w wieku poprodukcyjnym w całkowitej liczbie ludności w roku 2010 wyniósł 20,7% i był to najwyższy wskaźnik wśród państw UE-27. Starzenie się niemieckiej populacji będzie postępowo nieprzerwanie do 2040 roku, a następnie zatrzyma się – stan ten pozostanie niezmienny w latach 40. i 50. XXI stulecia. Prognozuje się, że inne kraje, takie jak: Austria, Grecja, Hiszpania, Włochy i Słowenia będą podążały według zbliżonego wzorca, jakkolwiek na początku okresu prognozowania populacje tych państw są młodsze, stąd też zakłada się, że proces starzenia się potrwa do 2050 roku.

Podkreśla się przy tym, że zarówno pierwsza, jak i druga grupa państw doświadczy umiarkowanego starzenia się od 2040 roku.

³⁰ *Demography report...*, s. 65–66.

³¹ *Ibidem*, s. 66.

W trzeciej grupie państw spodziewane jest najszybsze tempo starzenia się populacji. Grupa ta obejmuje głównie kraje Europy Środkowej i Wschodniej. Reprezentuje je Słowacja. W roku 2010 współczynnik starości demograficznej w tym kraju był – w skali całej UE-27 – najniższy po Irlandii i wyniósł 12,3%, jednak prognozuje się, że do roku 2060 wzrośnie on do poziomu 36,1%. Będzie to drugi po Polsce (36,2%) najwyższy odsetek osób w wieku poprodukcyjnym. Na Słowacji starzenie się będzie następowało szybko nawet w latach 40. i 50. XXI stulecia. Podobny wzorzec, zakładający jednak nieco wolniejsze tempo starzenia się, jest spodziewany w Bułgarii, na Cyprze, Węgrzech, Litwie, Łotwie, Malcie, w Polsce i Rumunii. We wszystkich tych państwach odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności jest obecnie relatywnie niski i prognozuje się jego powolny wzrost do roku 2020, potem jednak tempo starzenia się znacząco wzrośnie i będzie się utrzymywało aż do końca okresu prognozowania.

Na podstawie zaprezentowanych prognoz można więc – za Wolfgangiem Lutzem i Chrisem Wilsonem – wysunąć tezę, że w połowie tego stulecia Europa doświadczy „superstarzenia się” (*superaging*) i będzie musiała ponieść wszystkie (głównie ekonomiczne i społeczne) konsekwencje tego procesu³².

Wnioski – starzenie się ludności: szansa czy bariera społecznego rozwoju?

Większość Europejczyków woli życie dłuższe niż krótsze, nie dążą do tego, by wychowywać większą ilość dzieci oraz nie chcą egzystować tylko po to, by zapewniać ciągły wzrost populacji³³ – tak najkrócej można podsumować przyczyny, dla których społeczeństwa naszego kontynentu starzeją się. W tym kontekście warto zastanowić się nad bilansem zysków i strat, jakie proces ten generuje, starzenie się ludności może być bowiem – jak zauważa Barbara Szatur-Jaworska – zagrożeniem dla rozwoju społeczeństw, ale może też okazać się wyzwaniem, z którym zmierzmy się, tworząc nowe (lub modyfikując stare) zasady życia społecznego³⁴.

Znacznie częściej niż o zyskach mówi się o stratach czy raczej kosztach, ponoszonych w związku ze starzeniem się społeczeństwa. Zasadniczym problemem tkwi w słabości programów zabezpieczenia społecznego funkcjonujących w wielu

---

³² W. LUTZ, C. WILSON: *Introduction*. In: *The New Generations of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union*. Eds. W. LUTZ, R. RICHTER, C. WILSON. London 2006, s. 12.

³³ *Ibidem*.

³⁴ B. SZATUR-JAWORSKA: *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą, czy musi być hamulcem rozwoju. Wystąpienie w dyskusji panelowej*. W: *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja Inauguracyjna*. Red. Z. STRZELECKI, A. POTRYKOWSKA. Warszawa 2012, s. 297.

państwach, które nie zostały opracowane z myślą o gwałtownie starzejącym się społeczeństwie, w którym – m.in. na skutek braku reprodukcji struktury ludności – zrywana jest umowa międzypokoleniowa, gwarantująca bezpieczeństwo socjalne osobom w wieku poprodukcyjnym. Instytucje i mechanizmy polityki społecznej okazują się być niewystarczająco wydolne, by zaspokoić potrzeby coraz szerszej rzeszy osób starych. Emerytury, renty, powszechna opieka zdrowotna, do których dostęp należy im zapewnić, generują znaczne koszty w związku z dużą dynamiką procesu starzenia się. Oznacza to konieczność zwiększenia wydatków na politykę społeczną wobec ludzi starych, co staje się coraz trudniejsze w sytuacji, gdy odsetek osób w wieku produkcyjnym spada, a współczynniki obciążeń demograficznych stają się coraz mniej korzystne. Biorąc pod uwagę te czynniki, starzenie się społeczeństwa można uznać za barierę społecznego rozwoju, ponieważ wzrost liczby osób biernych zawodowo, będących w wieku poprodukcyjnym stwarza konieczność ponoszenia przez społeczeństwo kosztów związanych z ich egzystencją.

Jednak starzenie się ludności – jak zauważa Szatur-Jaworska – nie musi stać się hamulcem rozwoju, pod warunkiem dokonania głębokich zmian w modelu funkcjonowania społeczeństwa i w modelu cyklu życia³⁵. Zmiany w cyklu życia jednostki powinny zakładać, przede wszystkim, zmianę proporcji pomiędzy długością okresu pracy zawodowej i okresu po jej zakończeniu. Należy więc dążyć do wydłużania okresu aktywności zawodowej, jednak na różnych etapach życia powinien być on wypełniany różną treścią. Konsekwencje starzenia się dostrzega się również w sferze życia rodzinnego. Coraz częściej występuje model rodzin czteropokoleniowych przy jednocześnie niskiej dzietności. Taki stan rzeczy stanowi wyzwanie dla polityki społecznej, która w szczególności powinna udzielać wsparcia rodzinom opiekującym się seniorami. Doświadczenia pokazują, że taka opieka jest dużo bardziej pożądana aniżeli jakiegokolwiek formy opieki instytucjonalnej. Ponadto starzenie się ludności stwarza także potrzebę zmian w środowiskach lokalnych, co powinno przejawiać się dostosowaniem miejsca zamieszkania do zmieniającej się struktury wieku mieszkańców oraz do ich zmieniających się w cyklu życia potrzeb. Sumując, chodzi o rezygnację ze stosowania wobec osób starszych wyłącznie rozwiązań socjalnych na rzecz pobudzania takich form aktywności, w których osiągnięta zostanie równowaga między ich potrzebami i możliwościami³⁶, jak również o stworzenie warunków życia, które zapewniłyby im niezależność.

Należy także zaznaczyć, że osoby starsze stanowią rzeszę nowych konsumentów. To w odpowiedzi na ich potrzeby powstało pojęcie *silver economy*, które oznacza definiowanie usług i tworzenie towarów dla grupy dojrzałych i świadomych odbiorców. Zatem to dzięki seniorom kreuje się nowe gałęzie gospodarki, z których mogą skorzystać, przyczyniając się tym samym do wzrostu zatrudnienia w sektorze *silver economy*.

³⁵ Ibidem, s. 298–299.

³⁶ J. ORCZYK: *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą, czy musi być hamulcem rozwoju. Wystąpienie w dyskusji panelowej*. W: *Polska w Europie...*, s. 294.

Podsumowując, proces starzenia się jest nieunikniony, zatem należy oswajać starość i zrywać z myśleniem o niej jako o barierze rozwojowej. Jak zauważa Barbara Szatur-Jaworska: „Starzenie się ludności powinniśmy traktować jako obiektywną okoliczność, na którą mamy wpływ, ale ten wpływ jest ograniczony. Chodzi o to, abyśmy byli gotowi na myślenie o życiu, o życiu następujących po nas pokoleń z przekonaniem, że – szeroko rozumiany – ład instytucjonalny, w którym teraz funkcjonujemy, będzie musiał ulec zasadniczym zmianom”³⁷.

Literatura

- Aktywność osób starszych i solidarność międzypokoleniowa. Statystyczny portret Unii Europejskiej 2012.* Luksemburg 2011.
- ARIÈS P.: *Two successive motivations for the declining birth rate in the West.* “Population and Development Review” 1980, No. 6 (4).
- BALICKI J., FRĄTCZAK E., NAM C.B.: *Przemiany ludnościowe. Fakty – interpretacje – opinie.* Warszawa 2007.
- BLACKER C.P.: *Stages in Population Growth.* “The Eugenic Review” 1947, nr 39 (3).
- Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans.* Luksemburg 2011.
- HOLZER J.Z.: *Demografia.* Warszawa 2003.
- HRYNKIEWICZ J.: „*Los starca zależy od kontekstu społecznego*” – Wprowadzenie. W: *O sytuacji ludzi w starszym wieku.* Red. J. HRYNKIEWICZ. Warszawa 2012.
- KŁONOWICZ S.: *Starzenie się ludności.* W: *Encyklopedia seniora.* Red. I. BORSOWA i in. Warszawa 1986.
- KUREK S.: *Typologia starzenia się ludności w ujęciu przestrzennym.* Kraków 2008.
- LUTZ W., WILSON C.: *Introduction.* In: *The New Generations of Europeans. Demography and Families in the Enlarged European Union.* Eds. W. LUTZ, R. RICHTER, C. WILSON. London 2006.
- OKÓLSKI M.: *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie.* Warszawa 2005.
- ORCZYK J.: *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą, czy musi być hamulcem rozwoju. Wystąpienie w dyskusji panelowej.* W: *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja Inauguracyjna.* Red. Z. STRZELECKI, A. POTRYKOWSKA. Warszawa 2012.
- ROSSET E.: *Ludzie starzy. Studium demograficzne.* Warszawa 1967.
- SZATUR-JAWORSKA B.: *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą, czy musi być hamulcem rozwoju. Wystąpienie w dyskusji panelowej.* W: *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja Inauguracyjna.* Red. Z. STRZELECKI, A. POTRYKOWSKA. Warszawa 2012.
- ŚWIĘTONIOWSKA J.: *Starzenie się społeczeństwa europejskiego w kontekście kryzysu światowego. Czy UE nadal ma szansę stać się najbardziej konkurencyjną gospodarką światową?* „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie” 2009, nr 3 (11).
- TRAFIAŁEK E.: *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej.* Kielce 2006.

³⁷ B. SZATUR-JAWORSKA: *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą...*, s. 298.

Źródła internetowe

- Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Population_projections (dostęp: 18.06.2013).
- LESTHAEGHE R.J.: *Second Demographic Transition*. http://dmo.econ.msu.ru/teaching/L2/TrDemo/final_textSDTBasilBlackwellEncyclop.pdf (dostęp: 29.06.2013).
- MATYSIAK A., BARANOWSKA A.: *Od złotego wieku małżeństwa... do świtu kohabitacji*. „Gazeta SGH” 2003, nr 176. <http://akson.sgh.waw.pl/~thorrel/gazeta/artkul.php?id=240> (dostęp: 29.06.2013).
- VAN DE KAA D.J.: *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002*. http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf (dostęp: 29.06.2013).